

(II. 63–75.) és tanulságos egy eddig az irodalmunkban nem említett széprózaírónak, Bethlen Gábornak végrendelete (II. 85–90.) Szalárdi Jánosnak vagy a gyűjteményben nem szereplő Medgyesi Pálnak a maguk koráról szóló mondanivalója mégis húsba vágóbb, szívet összeszorítóbb; nyelve, stílusa miatt is több figyelmet érdemlő.

Ne azon sajnálkozzunk azonban, ami nem került bele az antológiába, hanem annak örüljünk, hogy annyi minden benne van! A válogatás és a szöveggondozás nehéz munkájának Molnár igyekezett derekasan eleget tenni. Az egyes művek előtti rövid tájékoztató az íróról és a műről mindig lényeges adatokat közöl; megjelöli a szövegek forrását, megadja a fontosabb irodalmat. Ügyel a szöveg megértetésére. Ezért lábjegyzetben vagy magában a szövegben a legtöbbször megmagyarázza a ma már számunkra érthetetlen, ismeretlen szavakat, kifejezéseket, lefordítja az idegen nyelvű szövegrészeket. Előfordul azonban, hogy a szövegben ott szerepel a szám, de a levél alján hiányzik a lábjegyzet. Néhány könnyen megoldható értelmezés helyett (ígyem = ügyem, nevésében = növéseben, szynödöt = színedet, cserdült ifjakat = serdült ifjakat stb.) azonban magyaráznia kellett volna még számos egyéb, véleményünk szerint ma már nem közismert szót, kifejezést, mint pl. „kicevice villó”, „fontalan szoknyát nyakába vet”, „gallos gyolcs gatyá”, „duska ital”, „venerek”, „kőből”, „mutafarakád”, „velence” stb. Ezt a hiányosságot azonban oktatás közben könnyű feladat lesz felszámolni.

A *Magyar irodalmi szövegyűjtemény* régi irodalmunkat bemutató két kötetét hasznos munkának tartjuk, melyet nemcsak a magyar szakos egyetemi hallgatók forgathatnak gyűmölcsözően, hanem mindenki, aki Romániában a magyar irodalommal közelebbről is meg akar ismerkedni.

Varga Imre

Csáth Géza: Hamvazószerda Színművek. Összegejtötte és az előszót írta Dér Zoltán. Bp. 1974. Szépirodalmi K. 228 l.

Nem is olyan nagyon régen még az elfeledett írók között emlegették, ha egyáltalán szóba került a neve. Életében hat kötete jelent meg, s aztán több mint ötven évnek kellett eltelnie, hogy művei — éppen tíz évvel ezelőtt — újra nyomdafestéket lássanak. Akkor elbeszéléseinek legjavát kaphattuk kezünkben (*A varázsló halála*), s nem kis meglepetéssel vehettük tudomásul, hogy a százzal e tragikus sorsú írója milyen modern és avatott művésze a magyar novellisztikának, s hogy elbeszélései mennyire frissek ma is.

Azóta *Éjszakai esztétizálás* címmel vastok kötetben olvashattuk Csáth Géza 1906 és 1912 között írt zenekritikáit és más zenetudományi cikkeit, tanulmányait, s megcsodálhattuk, milyen bámulatra méltó érzékenységgel ismerte fel — talán mindenki másnál előbb — az akkor induló Bartók és Kodály művészetének új korszakot nyitó jelentőségét.

S hogy újrafelfedezése nem múltó divat csupán, bizonyítja, hogy a novellák és a zenekritikák után most az olvasók elé került az életmű harmadik nagy szelete is, a drámaíró Csáth Géza hagyatékának legjava. Színpadi művei valószínűleg nem okoznak olyan elemi erejű meglepetést, mint az előző két gyűjtemény írásai, de abban föltétlenül egyetérthetünk Dér Zoltánnal, a bevezető tanulmány írójával, hogy ezek a színpadi alkotások is szerves részei a teljes életműnek, s magukért önmagukban is helytállnak.

A kötet az író öt színpadi művét tartalmazza, de az öt közül csak kettő tekinthető hagyományos értelemben vett színműnek (*A Janika*, *Horváték*). Ezek mellett helyet kapott a gyűjteményben a címadó bábjáték (*Hamvazószerda*), egy két felvonásos opera librettója (*Kisvárosi történet*) és egy jelenet (*Kis család dráma*).

Az író ismerői tudják, hogy Csáth milyen szenvedélyesen szomjazta a sikert, s hogy e téren talán épp a színpadtól várta a legtöbbet, mégsem lenne igazságos azt állítani, hogy kizárólag ezért próbálkozott a színdarabírással. Írói alkata is szinte predestinálta őt erre. Novelláira is általában jellemző az erős drámai építkezés. A széles sodrású epikus hőmpölygés helyett mint elbeszélőt is inkább a drámaian sűrített situációk érdekelték. Ugyanakkor azt sem tagadhatjuk azonban, hogy ezek a színpadi művek az író novellisztikájának inkább csak egyik nagy tömbjével tartanak rokonságot. Elégge közismert ugyanis, hogy Csáth Géza elbeszélő művészetében két fő réteget lehet megkülönböztetni, egy hagyományosan realista s egy lidérces, hideglelősen látomásos, a freudista mélylélektan eredményeit is értékesítő vonulatot. Ez utóbbiak alapján szokták őt Franz Kafkával is koronítani, s kétségtelen, hogy nemcsak a kortárs olvasóknak hoztak ezek a novellák több újat, az utókor számára is ezek bizonyultak maradandóbbnak az író életművéből. A drámaíró Csáth főként a hagyományos, realista, sőt naturalista tradíciókat folytatta. A novellák másik vonulatához talán csak a *Hamvazószerda* című szimbolikus bábjáték kapcsolódik erősebb százzalakkal.

A legkiforrottabb mű a gyűjteményben, s így Csáth Géza színdarabírói munkásságában is, kétségtelenül *A Janika*, amelyet először

a Magyar Színház mutatott be 1911 tavaszán, s amelyet még ugyanabban az évben nyomtatásban is megjelentetett a Nyugat könyvkiadó vállalata. Most egyszerűen színműként szerepel, az első kiadásban azonban *tragikomédia* műfaji megjelöléssel látott napvilágot. Akár az írótól, akár a kiadótól származott ez a meghatározás, kétségtelenül találó volt. A Janika mind alapszituációja és cselekmény-bonyolítása, mind a jellemek írói megformálása alapján valóban tragikomédia.

Az anekdotikus hangvételi cselekményt legtöbörében a darab egyik szereplője, a felszarvazott férj foglalja össze: „Az ember drukkol, tördeli a kezét, hogy meghalt a gyereke, és akkor kiderül, hogy csak a felesége csalta meg.” Az egész darab erre az egyetlen ötletre épül, s bár az író megpróbálta kissé kinyújtani a cselekmény szálait, s mellékalakok beállításával (postás, temetkezési szolga, cselédek stb.) kitágította a szereplők körét is, még így sem vált belőle igazi, egész estét betöltő színdarab. (Első bemutatásakor a Hamvazószerdával játszották egy műsorban.)

A cselekmény váza szokásos szerelmi háromszöget sejtet. Pertics Jenő kishivatalnokot évek óta csalja a felesége az albérlőként náluk lakó minisztériumi tisztviselővel, Boér Kálmánnal. A címszereplő Janika, aki egyébként meg sem jelenik a színen, ennek a szerelemnek a gyümölcse, Pertics azonban minderről semmit sem tud, évekig gyanútlanul fogadja el a házibárát gavalléros ajándékait, s mikor a kis Janika váratlanul meghal, olyan kétségbeesetten szenved fájdalmában, hogy Kálmán, az igazi apa, megszanja, s leleplezi magát: „Ne bögi már annyit, az Isten áldjon meg, hiszen ez az én gyermekem!”

A szituáció tragikomikus jellegéből következik, hogy ez az önleleplezés a felszarvazott férj lelkében egyszerre vált ki megdöbbenést és megkönnyebbülést is. Igaz, rábörd felesége hűtlenségére, de valami feloldódást is érez, hiszen ha így állnak a dolgok, akkor nem ő vesztette el a fiát. Az alapul szolgáló anekdotika voltaképpen itt csattan, az író akár be is fejezhetné a darabot ezen a ponton. Csáth Géza azonban nem elégszik meg az érdekes szituációval, s éppen azzal lép túl a szokványos háromszög-drámákon, amit még hozzáad az anekdotikus történethez. Ezáltal válik a darab nemcsak az asszony hűtlenségének vagy a kétszínű barát álnokságának, még csak nem is az ostobán hiszékeny férj muhaságának a leleplezésévé, hanem a kispolgári lét anyagi és morális sivárságának, szűköss kisserűségének drámai erejű bemutatásává is.

Az igazi csattanó éppen az, hogy nincs csattanó, sem pofon, sem revolverdörrenés. A drámai kifejelet elmarad, voltaképpen befejezés sincs. A függöny legördül, de a cselek-

mény nem zárul le. Első felháborodásában Pertics megpróbál ugyan kiszabadulni megalázó helyzetéből; válni akar feleségétől, majd a bizalmával visszaélő barátot szeretné kiutasítani lakásából, s hogy a becsületén esett csorbát kiköszörülje, aggályosan pontos leltárt készít a Kálmántól kapott ajándékokról, végül azonban rá kell döbnie, hogy mennyire be van kerítve kisszerű életében, amelynek kereteit nem tudja széttörni. Bele kell nyugodnia a változtathatatlanba, s életük — most már mindezt tudva — megy tovább.

Többi színpadi művében nem sikerült Csáth Gézának ilyen összefogottsággal megmutatnia valódi művészi erejét. Legnagyobb szabású drámai vállalkozásának a *Horváték* című három felvonásos színműve indult, amelynek társadalomképe szélesebb és összetettebb is, mint A Janikáé, kidolgozása azonban elnagyoltabb, egyenetlenebb. Témája mind társadalmi, mind lélektani szempontból érdekes, még ha nem is teljesen új. Azt akarja bemutatni, hogyan változtatja meg, sőt borítja fel egy váratlan örökség egy addig nagyon ambiciózus és korrekt fiatal tanár és felesége életét a teljes lezülles pereméig sodorva őket.

A darabban nagyon szerencsés kézzel s igazi drámai érzékkel megformált jelenetek váltakoznak erőtlen, suta részletekkel. Általában remekel a kisvárosi miliő felidézésével s jellegzetes figuráinak bemutatásával. Kevesebb elhithető erővel tudja ábrázolni Horváték hirtelen megváltozását, majd későbbi megtérését. Hogy a váratlanul rájuk mosolygó szerencse, az ölükbé hullott vagyon nemcsak megszüpítője, hanem megrontója is lehet életüknek, az önmagában nagyon is elképzelhető, a változás lélektani motivációjával azonban, sajnos, szinte csaknem teljesen adós maradt az író.

Tudjuk, hogy Csáth Géza kapcsolata a muzsikával nem merült ki pusztán hangverseny-bírálatok írásában. Zeneszerzői ambíciói is voltak. A kötet két darabja is erről tanúskodik. A *Kisvárosi történet* egy tervezett vígopera szöveggönyve lett volna, a *Hamvazószerda* című bábjátékhöz viszont valóban komponált is zenét. Sajnos, a műnek csak a szövege maradt fenn, a muzsikára legfeljebb következtetni tudunk az író egy nyilatkozatából és a korabeli kritikákból, pedig nyilvánvaló, hogy a szerző itt a zenének a szöveggel teljesen egyenrangú szerepet szánt.

A *Kisvárosi történet* szövege önmagában is inkább megáll. Ezt különben *Az albíróék* című korábbi novellájából írta, s benne a vidéki polgári és dzsentri világ életének tartalmatlanságát, a kaszinó-erkölcs belső ürességét leplezte le.

A *Kis családi dráma* jellegzetesen Csáth-

mű, de inkább dialogizált novella, mint igazi színpadi alkotás.

Az elmondottakból nyilvánvalóan kiderül, hogy Csáth Géza drámaírói teljesítményét nem tarthatjuk egyenrangúnak novelisztikájával, a kötet kiadása azonban föltétlenül helyes volt, s csak dicséret illetheti Dér Zoltánt, hogy Csáth színpadi munkásságát, amely A Janika kivételével eddig teljesen ismeretlen volt, felkutatta és kiásta a kallódó kéziratos hagyatékból s ezzel is hozzájárult a tragikus sorsú író alaposabb megismeréséhez.

Katona Béla

Krúdy Gyula: A szobrok megmozdulnak. Írások az irodalomról. Válogatta, szerkesztette, az utószót és a jegyzeteket írta: Kozoca Sándor. Bp. 1974. Gondolat K. 460 l.

1957-ben jelentek meg Krúdy *Írói arcképei*, két kötetben, ugyancsak Kozoca Sándor értő gondozásában. Akkor szinte hihetetlennek látszott, hogy még egy teljes kötetnyi hasonló jellegű írás rejtezik a különböző napi- és hetilapok hasábjain. Hogy ezek is előkerültek, s hogy végeredményben egységes kötetbe rendeződtek, azért mindenesztül Kozoca Sándor hozzáértését és anyagismeretét kell dicsérnünk. *A szobrok megmozdulnak* írásai nem revelációk, kivált nem az *Írói arcképek* után, inkább jórészt amolyan rögtönzések, „penzumok”, melyeket magára vállalt az újságíró, aki könnyen futó tollalval egy-kettőre megidézte az eseményeket, vagy a kért terjedelemben szállította a nekrológokat. De mert ez az újságíró nagy író is volt, a legnagyobbak közül, nem csoda, ha ezekből a játszi futamokból is kihallani a teljes mű lélegzetvételt.

A kötet szerkesztője három, egymástól többé-kevésbé jól elkülöníthető ciklusba osztotta Krúdy Gyula írásait. Az elsőben olvashatjuk azokat a műveket, melyekben íróelődeiről szól. Egy nagyobb igényű, már-már a kisregény határait súroló alkotás is olvasható itt, a *Jókai Mór boldog ifjúsága*, amelyben Krúdy legalább oly jellemző képet rajzol Jókairól, mint az indulatos, hamar lángra lobbanó Petőfiről, aki — és az írói érdeklődés, rokonszenv szempontjából ez is érdekes adalék — valósággal elnyomja a cimdó hőst az elbeszélésben. Szándékosan használtuk ezt a műfaji megjelölést. *A szobrok megmozdulnak* legtöbb írása ugyanis elbeszélés, mert ha irodalomtörténész igényével közeledik is a szerző egy-egy hőshez, e törekvését „kerezteszi” szépirói hajlandósága, s a szituációt, a főhőst már úgy állítja meg, mint az igazán nagy író, aki olyan halhatatlan figu-

rát tudott teremteni, mint Rezeda Kázmér, de akinek egy-két ecsetvonás is elegendő volt, hogy jellemző, élő alakot teremtsen.

A századvég készülődése, a Nyugat nagy áttörése, a lap körüli kisebb bolygók, az írók életformája és vágyai — mind témái egy-egy jellemző írásnak. S ezeket az írásokat mindenkor áthívta a személyes jelenlét hitele. Amikor arról olvasunk: a század elején szokásban volt, hogy nagyreményű ifjak, akik magukban elhivatottságot, írói tehetséget éreztek, hirtelen elhatározással vonatra szálltak és a fővárosba utaztak, mely már az első pillanatban elkápráztatta őket tarka fényével, nyüzsgésével — nem a maga életéből veszi-e a példát? (Bár ez tipikus példa volt, emlékezzünk csak Király István Ady-könyvének remek kisportréira, nem is egyben az író indulásának hasonló vagy teljesen ilyen jellemzőit olvashatjuk.) Vagy ha a kor egyik másik tragikus hősenek környezetét vázolja elénk, nem azokat az utcákat, tereket járhatjuk-e végig, melyeken a mélabús Rezeda Kázmér andalgott? (Csak egy felejthetetlen példát: a Cholnoky-esszé befejezésében olvashatjuk a következő sorokat: „Azok a józsefvárosi és ferencvárosi utcák, amerre Cholnoky Viktor éjszakai szerkesztő úr és beszélyíró törékeny, keskeny alakja járt, pünkösdkor bazsarózást látnak ablakukban, az udvarkertekből bor és ser szaga áramlik, csak a vendégek kabátja porosabb, az arcok ráncosabbak, a kedvek csendesebbek, a reményeségek halkabbak.”) És személyes élményei azok a furcsa éjszakai alakok, azok a dilettánsok, félírók, szerencselovagok, akikről egy-egy jellemző jegyzetét veti papírra. És elidegeníthetetlenül övéi a könyvek, melyekről remek kritikáit írja. Milyen sokat látott és olvasott! Mennyire nyitott szemmel járta a világot! Elsősorban Kellér Andor remekbe formált Krúdy-portréja óta meglehetősen szilárdan tartja magát az a kép, amint Krúdy szinte buddhai változatlanságban és nyugalomban ül a borospohár mellett, s ha kedve szottyant, konflison vitette magát akár Balatonfüredig, mert ott jó karcos fehéret mértek. Pedig *A szobrok megmozdulnak* is bizonyítja — mint ahogy az életmű is eleven cáfolata —, hogy érdeklődő, figyelő, nyitott szemmel járó, benyomásokat szívesen szerző és azokat helyesen szelektáló írótypus volt, akit csak az élete körül burjánzó legendák tettek magányos zsenivé.

Egy elsüllyedt világ elevenedik meg a könyv lapjain. S mert igazi művész eleveníti meg, ismét élővé, pezsgővé, izgalmasan vibrálóvá válik. Mint ahogy Krúdy kedvéért és az ő hatása alatt hajlandók vagyunk a legहितesebb értékmérőnek elfogadni az ő kritikai módszerét is, melyben a műelemzéssel egyenrangúan fontos az írói egyéniség rajza, az alkotó plasztikus megjelenítése, mert Krúdy